

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜME VE İŞSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹**İlkay NOYAN YALMAN² Şerife Merve KOŞAROĞLU³****Öz**

1980'lerde yoğunlaşan küreselleşme akımıyla gelişmekte olan ülkeler, sermaye yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımlara cazip bakmaya başlamışlardır. Gelişmekte olan ülkeler, dışardan aldıkları doğrudan yatırımlarla birlikte teknoloji, Ar-Ge gibi bilgi yoğun unsurları öğrenme ve kullanma fırsatı yakalamıştır. Yapılan yatırımlar ülkede teknoloji yetersizliği nedeniyle atıl kalan kaynakları üretime katarak üretim düzeyini artırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler bu yatırımlarla sürdürülebilir büyüme açısından önemli avantajlar elde etmeyi beklemektedir. Gelişmekte olan ülkeler açısından doğrudan yabancı yatırımların büyümeye destek olması gibi olumlu yanları savunulurken, ucuz kaynakların sömürülmesi ya da işsizliğe sebep olması gibi olumsuz yanlarını da savunan görüşler de mevcuttur. Bu çalışmada Türkiye için 1988-2016 dönemine ait yıllık verilerle doğrudan yabancı yatırımların büyüme ve istihdama olan etkisi araştırılmıştır. Toda-Yamamoto test sonuçlarına göre, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların milli gelir ve işsizlikle nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme, İşsizlik

EFFECT ON DIRECT FOREIGN INVESTMENTS ON ECONOMIC GROWTH AND UNEMPLOYMENT**Abstract**

With the globalization trend intensified in the 1980s, developing countries began to look attractive to capital investments and foreign direct investments. Developing countries have had the opportunity to learn and use information-intensive elements such as technology, R&D and direct investments from outside. The investments made increase the production level by adding resources that are left idle due to technology inadequacy in the country. Developing countries expect to gain significant advantages in terms of sustainable growth with these investments. While advocating positive aspects such as the support of foreign direct investment for growth in terms of developing countries, there are also views that favor negative aspects such as the exploitation of cheap resources or unemployment. In this study, the effect of foreign direct investment on growth and employment are investigated for the year 1988-2016 for Turkey. According to Toda-Yamamoto test results, direct foreign investments in Turkey have not been found to have causality relationship with national income and unemployment.

Keywords: Direct Foreign Investment, Economic Growth, Unemployment

¹ 21-23 Eylül 2017 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen I. Uluslararası Ekonomi, Finans ve Ekonometri Sempozyumu'nda özet bildiri olarak sunulan çalışmanın geliştirilmiş biçimidir.

² Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, iyalman@cumhuriyet.edu.tr

³ Öğr. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi, Zira Veyssel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, mkosaroglu@cumhuriyet.edu.tr

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde milli gelir seviyesinin düşük olması, yeterli tasarrufun sağlanamamasına yol açmaktadır. Tasarruf seviyesinin düşük olması ise yeni yatırımlara kaynaklık edecek sermayenin az olması şeklinde dezavantaj oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin uluslararası ticareti geliştirme çalışmaları ve yabancı yatırımları artırma çabalarında gelişmeler izlenmektedir. Tasarruf eksiği nedeniyle yapılamayan yatırımları gerçekleştirebilmek için ülkeler doğrudan yabancı yatırımlara yönelmiş ve teşvik edici politikalar uygulamışlardır. E.Graham ve P. Krugman'a göre, dolaysız yabancı sermayenin ve artan ticaretin faydaları şunlardır: İlki, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden de bilindiği gibi, artan ticaret, uzmanlaşmadan kazanmayı sağlar. İkincisi, ticaret, ölçeğe göre artan getiri avantajını kazanmak için ülkelere olanak sağlar. Ürünlerin sınırlar arası farklı maliyetlerde üretilmesi durumunda, ülkeler daha etkili ölçek üzerinden üretimde bulunabilirler. Üçüncüsü, ticaret rekabeti artırır, bu yüzden yerli üreticilerin tekel gücü azalır. Son olarak, ticaret teknolojisinin transferi gibi, pozitif dış etkiler yaratır. Neo-klasik iktisatçılar, bu faydaları sadece ticaret için söylerler. Ancak, kazançlar uluslararası ticaretle ilgisinden dolayı, dolaysız yabancı sermayeye de atfedilir ve ticarete hem bir vekil hem de tamamlayıcı olarak düşünülebilir (Champlin and Olson 1999:445). Doğrudan yatırımların diğer bir katkısı istihdam üzerinde oluşturduğu etkidir. Beceri ve bilgiye sahip iş gücü tüm ekonomik faaliyetlerde üretimin vazgeçilmez unsurlarıdır. Üretken faaliyetlerde istihdam edilen emeğin sayısının artması genellikle çıktı ve gelirin artmasına katkıda bulunur. İstihdam artışına, bilgi ve becerilere yatırım yoluyla istihdam kalitesindeki bir artış eşlik ederse, çalışan başına katma değerde artış olur ve ücretlerin yükselmesi, iş koşullarının iyileşmesi sağlanır. Üstelik istihdam yaratma ve iyileştirme, ülkeler için gelirin adil şekilde dağılımını ve asgari refah standartları için önemli bir araç olmaktadır (UNCTAD, 1999:258). Bu nedenlerle gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımları çekmeye yönelik devlet politikaları üretmekte, büyüme ve kalkınmada gelişmiş ülkeleri yakalamayı hedeflemektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların büyüme ve işsizlik üzerindeki etkisini araştıran bu çalışmada ilk kısımda doğrudan yabancı yatırımların ekonomik etkileri, ikinci kısımda Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar, üçüncü kısımda ise ilgili değişkenler için nedensellik analizi yapılarak elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Etkileri

Doğrudan yabancı yatırım Karluk'un (2013) yaptığı tanıma göre bir firmanın başka bir ülkede yeni firma kurması, mevcut firmayı satın alması, onunla birleşmesi, o ülkedeki mevcut bir firmanın sermayesini artırarak ortaklık kurması yoluyla yapılan ve beraberinde teknoloji, girişimcilik, yönetim ve organizasyon becerisi getiren uzun dönemli yatırımdır. Dünya ekonomisinde bugünkü anlamda doğrudan yabancı yatırımlar İngiltere'de başlamıştır. Sanayi devriminin bu ülkede başlaması,

sömürgeleriyle yaptığı hammadde ve maden ticareti gibi nedenlerle sermaye çıkışlarının yaşanmasına bağlanmaktadır. 1950'lere kadar yapılan yatırımlar temelde ABD ve İngiltere kökenli olup, tarım ve madencilik sektörüne yoğunlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ortamda sermaye hareketlerinde doğrudan yatırımların arttığı, bu yatırımların çok uluslu şirketlerce yapıldığı ve yatırımların sanayi sektörü ağırlıklı olduğu görülmüştür. 1980'li yıllarda ise dünya ekonomisinde yaygınlaşan liberal politikalar, deregülasyon çalışmaları ve uluslararası ticari akımlar yatırımlar açısından büyük etki alanı oluşturmuştur. Özellikle bu dönemde doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinde küresel anlamda önemli artışlar görülmüştür (Karluk, 2013:756-775). Bu faaliyetler gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlar karşısındaki tutumları 80'li yıllarda kökten değişmiştir. İlk başlarda borç krizi doğrudan yabancı yatırımların bu ülkelere gelmesini engellemesine rağmen, daha sonra döviz sıkıntısı ve yerli yatırımlardaki gerileme hükümetlerin tutumunda net bir değişikliğe yol açmıştır. Doğrudan yabancı yatırımları çekmek amacıyla her türlü vergiden ve engelleyici toplumsal düzenlemeden muaf, serbest bölgelerin sayısı giderek artmıştır (Adda, 2002: 131).

Dolaysız yabancı yatırımlardaki artışın öncelikli sebepleri olarak ticaret ve yatırım hareketleri önündeki sınırlamaların kaldırılması ve özelleştirme uygulamalarındaki artışların yanı sıra, teknolojik gelişmelerin dünya çapındaki organizasyon ve operasyonlarının geçmişte olduğundan daha kolay ve ucuza gerçekleştirmesidir. UNCTAD genel sekreteri 1998 dünya yatırım raporunda yazdığı önsözde, çok uluslu şirketlerin hangi ülkelere yatırım yaptıkları konusunda belirleyici olan sebepleri şöyle değerlendirmektedir “yabancı sermayeyi özendirici bir mevzuatın varlığı, zengin doğal kaynaklar, geniş bir pazar ve pazarın büyüme potansiyeli ile sorunsuz çalışma ilişkilerinin varlığı gibi geleneksel unsurlar önemlerini korurlarken, yabancı şirketler yatırım yapacakları bölgelerde gittikçe artan ölçülerde teknolojik avantajlar ve kalifiye işgücü gibi başka unsurları da arıyorlar.” Birçok devlet doğrudan yabancı yatırımların istihdam ve ödemeler dengesi için olumlu sonuçları olacağını umarak en çekici şartları sunmaya çalışırken, Kore ve Tayvan gibi büyüme dinamiği en sağlam gibi görünen devletler ise doğrudan yabancı yatırımlar için çok sıkı bir denetim uygulamaktan hiç çekinmemişlerdir. Bu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar milli sermaye yatırımı yapılmayan sektörlere gönderilmiş ve ancak ortak teşebbüs şeklinde gerçekleşebilmişlerdir (Adda, 2002:132).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istikrarlı makroekonomik politikalar izleyen, kapsamlı özelleştirme programları uygulayan, mali sistemleri belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşan ve yabancı sermayeyi özendirici yasal düzenlemelere sahip ülkeleri tercih etmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Brezilya, Meksika, Tayland ve son yıllarda Çin gibi sınırlı sayıda ülkede yoğunlaştığı görülmektedir. Uluslararası mali piyasalardaki genel eğilime paralel olarak, gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımları içinde banka kredilerinin payı azalırken portföy yatırımlarının önemi artmıştır. Portföy

yatırımları gelişmekte olan ülkelerin finansman ihtiyaçlarının karşılanması açısından yarar sağlamakla birlikte, genellikle kısa vadeli olma özellikleri ile söz konusu ülkelerde istikrarsızlık yaratma ihtimali de bulunmaktadır (DPT, 2000:36-37).

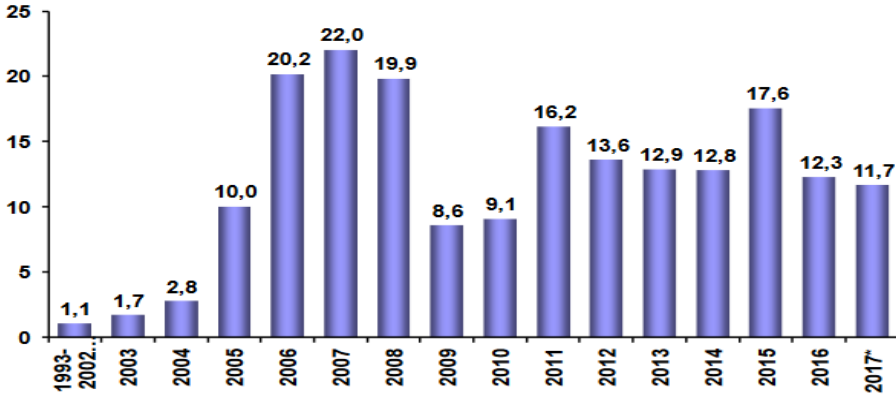
Doğrudan yabancı yatırımların gittikleri ülke ekonomilerine en önemli katkısı teknoloji alanında olmaktadır. Teknolojiyle birlikte, yeni fiziksel üretim ve üretim yöntemleri, örgütlenme, pazarlama ve dağıtım gibi tamamlayıcı hizmetler alanında da doğrudan yabancı yatırım aracılığıyla, hem firma, hem de ülke ekonomisi bazında yararlanarak gelişmekte olan ülkelere kısa zamanda önemli verimlilik artışları sağlamak mümkündür. Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde üretim, istihdam, gelir, fiyat, ödemeler dengesi ve genel refah gibi etkiler oluşturmaktadır. Bu etkiler ülke ekonomisinde kalıcı veya geçici etkiler oluştururken bazı durumlarda ekonomiye külfet yüklemektedir. Yapılan yabancı yatırımlar ülke için üretim seviyesine katkı yaptığı için ülkenin GSYH'sına olumlu etki yapmaktadır. Üretim faaliyetleri artışı üretim etkisi yanı sıra istihdam olanaklarını dolayısıyla emek talebini artırması beklenir. Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkenin ödemeler bilançosunda olumlu veya olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Doğrudan yatırım ihracatı artırıyorsa ödemeler bilançosuna pozitif etki, ithalatı artırıyorsa negatif etki yapacaktır (Karluk, 2013:756-775). Bu olumlu etkilere karşı doğrudan yabancı sermaye yatırımları olumsuz etkilerde oluşturabilmektedir. Seyidoğlu'na göre ekonomi üzerinde yabancı denetiminin artması, yerli şirketlere karşı haksız rekabet üstünlüğü, dış ticaret kısıtlamalarının aşılması, yerli yatırımlarda azalması, döviz giderlerinde artış, ülkedeki olumsuz gelişmeler ortamı oluştuğunda bu yatırımların ülkeyi terk etmesi gibi durumlar oluşabilmektedir (Seyidoğlu, 2015:668-669).

3. Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik kalkınma ve büyümenin sağlanmasına katkıda bulunabilecek yabancı sermayeye olumlu bakılmıştır. Ancak bu dönem devletleştirme çalışmaları, 1929 krizi ve İkinci Dünya Savaşı gibi iç ve dış gelişmelerin etkisiyle yabancı sermaye yatırımları sınırlı kalmıştır. 1950 Demokrat Parti iktidarıyla beraber yabancı sermaye mevzuatı düzenlenmiştir. Bu amaçla 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmış ancak istenilen düzeyde yabancı yatırım gelmemiştir. 6224 sayılı yasa uyarınca Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar yetkili organlardan izin alma zorunluluğu durumu söz konusu olmuştur. Böylece ülkeye yabancı sermaye girişi devlet yetkisinde bırakılmış ve 1980'e kadar genel olarak muhafazakâr tutum izlenmiştir. 24 Ocak Kararlarının etkisiyle dışa açık politika izlenmesi, ekonomik ve siyasi istikrarın yeniden sağlanması yabancı sermaye politika uygulamalarına güveni artırmıştır (Karluk, 2014:723-742). Yabancı yatırımları artırmak için diğer bir önemli gelişme Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun'la ilgili yapılan düzenlemedir. 1983'de 28 sayılı KHK ve 1984'de 30 sayılı KHK ile döviz piyasasında serbestleşme ve kurumsal düzenleme süreci gerçekleştirilmiştir. TL'nin konvertibilitesi 1989'da çıkarılan 32 sayılı KHK, 1990'da yapılan düzenleme ve son olarak 1991'de yayınlanan tebliğ ile tamamlanmıştır (Şahin, 2014:197). Türkiye'nin 1986-2000 yılları

arasındaki yıllık ortalama doğrudan yabancı sermaye artış oranı %10-19.9 olarak gerçekleşmiştir (Soydal, 2006:579). 21 Ocak 2000 tarihinde 4501 sayılı Kamu Hizmetleri İle İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlgelere Dair Kanun yürürlüğe girmiştir (Karluk, 2014:756). İlgili kanuni düzenlemelere ek olarak uzun süre gerçekleştirilmeye çalışılan özelleştirmeler 2000'den sonra yapılmıştır. İlgili yasalar ve gelişmeler doğrultusunda Türkiye'ye yabancı sermaye girişi artmıştır.

Grafik 1: Yurtdışında Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (Milyar Dolar)

Kaynak: https://m.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FEkonomi_Sunumu.pdf

1990'larda canlanmaya başlayan doğrudan yabancı yatırımlar istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar 2000 sonrası dönemde önemli artış göstermiştir. Grafik1'de 2005 yılında görülen önemli artış, bu dönem özelleştirme faaliyetlerinin yoğunlaşması nedeniyledir. 2008 Küresel Finans Krizi'nin etkisiyle yabancı sermayede bir düşüş etkisi görülse de izleyen yıllarda toparlanma olmuştur. Yabancı sermaye artışında sektörel anlamda da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Geleneksel yabancı yatırımlara ek olarak elektronik, biyoteknoloji gibi sektörlerde de yatırımlar yapılmaya başlanmıştır (Çetinkaya, 2004:245).

4. Literatür

Doğrudan yabancı yatırımlar son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme için en iyi alternatiflerden biri olarak değerlendirilmektedir (Strat vd. 2015:635). Bu görüşü destekleyen ampirik çalışma örnekleri literatürde ağırlıklıdır. Literatürde istihdamla ilgili yapılan çalışmalarda ise doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde etkisini olumlu ve olumsuz açılardan etkisini tespit eden çalışmalar mevcuttur.

Grahovac ve Softić (2017) 2000-2014 döneminde Batı Balkan ülkeleriyle seçili ülkelerde işsizlik oranları ve doğrudan yabancı yatırım akımları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Analiz 2009 yılından itibaren net yatırımların küresel krizin bir sonucu olarak belirgin şekilde azaldığını, bunun sonucunda azalan çalışan sayısı ve yükselen işsizliği göstermiştir. Sonuçlar geçiş dönemindeki çoğu Merkez ve Doğu Balkan ülkesinde olduğu gibi doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki olumlu etkisinin olmadığı yönündedir.

İrpan vd. (2016) 1980-2012 yılları için Malezya'daki doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranı üzerindeki etkisi ARDL yaklaşımıyla incelenmiştir. Ayrıca çalışma yabancı çalışan sayısı, GSYH ve döviz kuru gibi değişkenleri de içermektedir. ARDL modeli değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi olduğunu göstermiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımlar, yabancı çalışan sayısı ve GSYH Malezya işsizlik oranı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşsizliğin azalması GSYH üretiminin artmasını sağlamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve yabancı çalışanlar işsizlik oranını önemli bir şekilde azaltmıştır.

Strat vd. (2015), 1991-2012 yıllık verileriyle EU'ya en son üye olan on üç ülkede doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik arasındaki ilişki Granger nedensellik yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada elde edilen başlıca bulgu altı ülke için değişkenler arasında Granger nedenselliği olmadığı, kalanlarda ise nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir.

Djambaska ve Lozanoska (2015) 1999-2013 yıllık verilerle Makedonya için işsizlik ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki çoklu doğrusal regresyon analiziyle değerlendirilmiştir. Bu analizde doğrudan yabancı yatırımları açıklayıcı değişken olarak yolsuzluk, nüfus enflasyon kullanılmıştır. Ampirik sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımların işsizliğin azaltılması üzerinde istatistiksel olarak önemli bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Enflasyonun işsizlik üzerindeki etkisi terstir, bu da enflasyonun artması işsizliğin azalmasına neden olacaktır. Ayrıca yolsuzluğun işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahip olması nedeniyle, yolsuzluğun azaltılması işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunacaktır.

Stamatiou ve Dritsakis (2014), 1970-2012 yıllık verileriyle Yunanistan'da işsizlik, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ARDL ve ECM-ARDL modeliyle araştırılmıştır. Araştırma sonuçları incelenen değişkenlerin arasında uzun dönem ilişkisi olduğunu göstermiştir. VECM Granger nedensellik test sonuçları hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında, ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü güçlü bir nedensellik olduğu yönündedir.

Velnapy vd. (2013) 1990-2011 döneminde Sri Lanka için doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve işsizliği üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı söz konusudur. Yine bir diğer bulgu sonucu ekonomik

büyüme ve işsizlik arasında önemli etkinin olduğu yönündedir. Bunun aksine Co entegrasyon test bulguları ekonomik büyüme işsizlik arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı yönündedir. Bunlara ek olarak doğrudan yabancı yatırım ve işsizlik arasında önemli etki bulunmamıştır. Fakat uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlar işsizlikle önemli ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mucuk ve Demirsel (2013) 1981-2009 yıllık verileriyle yedi gelişmekte olan ülke için (Arjantin, Şili, Kolombiya, Filipinler, Tayland, Türkiye ve Uruguay) panel veri yöntemi kullanılarak doğrudan yabancı yatırım ve işsizlik arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bütün ülkelerde doğrudan yabancı yatırım ve işsizlik uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Fakat Türkiye ve Arjantin’de doğrudan yabancı yatırımlar işsizliği artırırken, Tayland’da azaltmaktadır. Bununla birlikte, nedensellik testleri sadece doğrudan yabancı yatırımdan işsizliğe uzun vadede ilişki olduğunu göstermiştir.

Shaari vd. (2012) 1980-2010 dönemi için Malezya’da doğrudan yabancı yatırımların işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini sıradan en küçük kareler yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen bulgular doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranını azalttığını ve GSYH’yi artırdığını göstermiştir.

Palát (2011) 1983-2009 dönemi verileriyle Japonya’da doğrudan yabancı yatırımlarla işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Elde ettiği istatistiksel sonuçlara göre Japonya’da bu iki unsur arasında belirgin ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Chang (2007), Tayvan’da varyans ayrıştırma yöntemi ve etki tepki analiziyle doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyüme, işsizlik ve açıklık derecesi arasındaki çeşitli ilişkileri analiz etmek için uygulanmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre beş değişken arasında uzun dönemli denge ilişkisi vardır. Kısa dönemde doğrudan yabancı yatırım çıkışından doğrudan yabancı yatırım girişine, ekonomik büyümeden açıklığa ve ekonomik büyümeden işsizliğe üç tane tek yönlü nedensellik vardır. Ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki şoklar işsizlik üzerinde olumsuz etkilere sahiptir.

Göçer vd. (2013) 2000:Q1-2011:Q1 dönemi verileriyle Türkiye için ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların işsizlik üzerindeki etkisini sınır testi yaklaşımıyla üç farklı modelde analiz etmişlerdir. Analizden elde edilen sonuca göre seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı benimsenmiştir. Uzun dönemde ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar işsizliği azaltıcı etkiye sahiptir. Kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalktığı belirlenmiştir.

Saray (2011) 1970-2009 dönemi verileriyle Türkiye için doğrudan yabancı yatırımlarla istihdam arasındaki ilişkiyi ARDL eşbütünleşme testiyle araştırmıştır. Yapılan analize göre araştırılan literatür örneklerinde olduğu gibi Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların işsizliği düşürücü etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan uzun dönem test sonucu da ilgili analizi desteklemiştir. Bu durumun nedeni olarak ise Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların sektör

olarak finans, haberleşme, ulaştırma yönünde yoğunlaşması istihdam oluşturma etkisini sınırladığı yönünde açıklama yapılmıştır.

Vergil ve Ayaş (2009), 1992-2006 yıllık verileriyle Türkiye için doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisini panel veri analiziyle araştırmıştır. Elde edilen test sonuçlarına göre incelenen sektörlerde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde olumsuz etki oluşturduğu görülmüştür. Bu olumsuz etkinin en fazla olduğu sektör ise imalat sanayi sektörü olarak belirlenmiştir.

Aktar vd. (2009) 2000:1-2007:4 dönemlerinde Türkiye için VAR modeli kullanarak doğrudan yabancı sermaye, ihracat, işsizlik ve GSYH arasındaki ilişki araştırılmıştır. Modelde iki eş bütünleşik seri bulunması uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermektedir. Analiz sonucuna göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı artırmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte ihracat ülkeye daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmektedir. İhracattaki değişikliklerin GSYH üzerinde olumlu etkiye sahiptir ancak bunlar önemsizdir. Dolayısıyla bu çalışmada söz konusu dönem için ihracata dayalı büyüme modeli desteklenmemektedir. GSYH'deki değişimler işsizliği azaltıcı etkiler oluşturmamaktadır.

4. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve işsizlik üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Bu amaçla yapılan araştırmada kullanılan yıllık veriler 1988-2016 dönemini kapsamaktadır. Değişkenlere ait veriler World Bank ve TÜİK'den elde edilmiştir. Analizde araştırılan ana fonksiyon denklem (1)'de gösterilmiştir. Fonksiyonda kullanılan değişkenlere ait açıklama ise Tablo1'de yer almaktadır.

$$fdi_t = \alpha + \beta_1 unemp_t + \beta_2 gdpgrwth_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenin Adı	Değişkenlerin Tanımı	Veri Kaynağı
Bağımlı Değişken <i>fdi_t</i>	t Dönemi Doğrudan Yabancı Yatırım (Cari, ABD \$)	World Bank
Açıklayıcı Değişkenler <i>unemp_t</i>	t Dönem İşsizlik Oranı (15+, Toplam (%))	World Bank
<i>gdpgrwth_t</i>	t Dönem Ekonomik Büyüme Oranı (Yıllık, %)	TÜİK

Ekonometrik analizlerde kullanılan değişkenlerin durağan olmaması durumunda sahte regresyon sorunu ortaya çıkacağından, analize başlamadan önce verilerin durağanlığını incelemek gereklidir. Durağanlığı incelemek için çeşitli birim kök testleri kullanılmaktadır. Analizde ADF birim kök testi kullanılmıştır. Bu test sonucunda ekonomik büyüme düzey değerinde durağanken (gdpgrowth I(0)), doğrudan yabancı yatırım (fdi I(1)) ve işsizliğin (unemp I(1)) birinci dereceden bütünleşik olduğu belirlenmiştir. Tablo 2’de ADF birim kök testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testi

ADF Birim Kök Test İstatistikleri		
Değişkenler	t- Değeri	Olasılık
fdi I(0)	-1.412769	0.5617
fdi I(1)*	-4.016904	0.0047
unemp I(0)	-3.167329	0.1120
unemp I(1)*	-4.606774	0.0054
gdpgrowth I(0)*	-5.583705	0.0005

Not: * %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı

Nedensellik testlerinde kullanılacak gecikmeli değerlerin belirlenmesi önemli bir sorundur. Değişkenler arası ilişki ve geleceğe yönelik tahminlerin güvenilir bir şekilde yapılabilmesi için analizde uygun gecikme değerlerinin kullanılması gerekir. Gujarati ve Porter nedenselliğin yönünün modele katılan gecikmeli terim sayısına sıkı sıkıya bağlı olduğunu vurgulamıştır (Gujarati ve Porter, 2014:655). Tablo 3’de gecikme katsayıları gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre LR, Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarts (SC), Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre bir gecikme kullanılmıştır.

Tablo 3: Gecikme Sayıları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-721.1575	NA	2.90e+21	57.93260	58.07886	57.97317
1	-684.3093	61.90486*	3.15e+20*	55.70475*	56.28981*	55.86702*
2	-680.3230	5.740286	4.89e+20	56.10584	57.12970	56.38982
3	-675.9320	5.269209	7.78e+20	56.47456	57.93721	56.88024
4	-664.5719	10.90568	7.83e+20	56.28576	58.18720	56.81314

Geleneksel olarak iki değişken arasındaki ilişkiyi test etmek için ilgili literatürde Granger (1969) testi kullanılmıştır. Granger nedensellik testi her bir değişkeninin diğeri üzerindeki etkisinin yönünü belirlemek için uygulanır. Granger nedenselliği “Y değişkeninin açıklanmasında X değişkeninin geçmiş değerlerinin kullanılması bu değerlerin kullanılmamasından daha başarılıysa X, Y’nin Granger nedenidir” şeklinde ifade edilebilir (Bhattacharya ve Bhattacharya, 2014:154; Gujarati ve Porter, 2014:654; Taş, 2013:79).

$$Y_t = \sum_{i=1}^n a_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n b_j X_{t-j} + u_{1t} \quad (2)$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^n c_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n d_j Y_{t-j} + u_{2t} \quad (3)$$

Denklem (2) ve (3)’te a, b, c, d gecikme katsayılarını, n gecikme sayılarını, u_{1t} ve u_{2t} hata terimlerini göstermektedir. Bu denklemler sıfır hipotezini reddediyorsa ($\sum a_i$ ve $\sum b_i$ ‘nin sıfırdan farklı olması durumu) X ve Y arasında nedensellik ilişkisi olduğu doğrulanır.

Toda-Yamamoto yaklaşımı, Granger nedensellik denklemine dayanan, ancak nedensel olarak test edilen serilerin entegrasyonunun potansiyel sıralamasıyla belirlenen ek gecikmelerle zenginleştirilmiş alternatif nedensellik testi yaklaşımıdır (Oladipo, 2009:8).

Toda ve Yamamoto (1995), (4) ve (5) numaralı denklemleri kullanarak nedensellik testini uygulamışlardır.

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{i=m+1}^{m+d_{max}} a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m b_i X_{t-i} + \sum_{i=m+1}^{m+d_{max}} b_i X_{t-i} + v_{1t} \quad (4)$$

$$Y_t = \beta + \sum_{i=1}^m c_i X_{t-i} + \sum_{i=m+1}^{m+d_{max}} c_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{m+d_{max}} d_j Y_{t-j} + v_{2t} \quad (5)$$

Denklem (4) ve (5)’te $\alpha, \beta, a, b, c, d$ katsayıları modelin parametrelerini, m sisteme uygun gecikme sayısını, d_{max} sistemde oluşan en yüksek bütünleşme derecesini göstermektedir. Sıfır hipotezi X’ten Y’ye bir nedensellik olmadığını yani, $\forall i = 1, 2, \dots, m$ için $H_0: b_i = 0$ ‘dır (Alimi ve Ofonyelu, 2013). Yöntemde modeldeki seriler için en yüksek bütünleşme derecesi (d_{max}) seçilmelidir.

Seriler arasında nedensellik ilişkisini belirlemek üzere yapılan Granger nedensellik testi, serilerin tamamının düzeyde durağan olduğu koşulda kullanılabilir. Analizimizdeki serilerin hepsi düzeyde durağan olmadığı için Toda-Yamamoto

nedensellik testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi, Granger nedensellik testinin genişletilmiş halidir ve farklı dereceden durağan seriler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmektedir (Bhattacharya ve Mukherjee, 2002:14; Karadaş vd., 2017:137).

Tablo 4: Toda-Yamamoto Testi

Bağımlı Değişken: FDI			
	χ^2	Serbestlik Derecesi	Olasılık
GDPGROWTH	1.294820	1	0.2552
UNEMP	0.649453	1	0.4203
Bağımlı Değişken: GDPGROWTH			
	χ^2	Serbestlik Derecesi	Olasılık
FDI	0.589165	1	0.4427
UNEMP	0.092297	1	0.7613
Bağımlı Değişken: UNEMP			
	χ^2	Serbestlik Derecesi	Olasılık
FDI	0.395072	1	0.5296
GDPGROWTH	0.288549	1	0.5912

Tablo 4’deki sonuçlara baktığımızda değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Analiz sonucuna göre Türkiye için 1988-2016 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve işsizlik arasında nedensellik ilişkisi yoktur. Doğrudan yabancı yatırım, büyüme ve işsizlik ilişkisi için elde edilen bu analiz sonucunu Grahovac ve Softić (2017), Strat vd. (2015), Saray (2011), Vergil ve Ayaş (2009) ve Aktar vd. (2009)’nin çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar benzer yönde desteklemektedir. Irpan vd. (2016), Djambaska ve Lozanoska (2015), Stamatiou ve Dritsakis (2014), Velnampy vd. (2013), Mucuk ve Demirsel (2013), Shaari vd. (2012), Palát (2011), Chang (2007), Göçer vd. (2013), Aktar vd. (2009) yaptıkları çalışmalardan elde ettikleri sonuçlar ise bu çalışmada elde edilen sonuçları desteklememektedir.

5. Sonuç

Küreselleşme akımının en önemli iki unsuru doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımlarıdır. Ülkeler arasında mal ve hizmet ticareti artışının yanı sıra sermayenin uluslararası dolaştığı sistem her geçen gün dünya çapında yayılmaktadır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımları emek ve kaynak bolluğu avantajıyla çeken gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için önemli kaynak olabileceği beklentisi oluşmuştur. Bu görüşün aksine yabancı yatırımların ülke içi

rekabeti zayıflatan ve kaynak kullanımını bozan bir ekonomik yapı oluşturacağı beklentisi de söz konusudur.

Türkiye’de yabancı yatırımların büyüme ve işsizlik üzerindeki ekonomik etkisini belirlemek üzere yapılan bu çalışmanın sonucunda değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Bu sonuca göre Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, 2000’den sonra yapılan özelleştirmeler sayesinde önemli düzeyde artmıştır. Mevcut tesislerin özelleştirilmesi gerçekleşmiş ancak bu tesislere ilave katkılar yapılarak ölçeğinin büyümesi sağlanamadığı için yabancı yatırımların istihdama katkısı beklenen düzeyde olmamıştır. Özelleştirmelerden elde edilen gelirler kısa vadeli refah etkisi oluşturmuş ancak reel piyasanın kırılmasını azaltamamıştır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımların verimliliği istenilen düzeyde uzun vadeli etkiler oluşturamamıştır. Türkiye ekonomisi için yapılan “istihdam yaratmayan büyüme” nitelendirmesine yönelik analiz sonuçları destek vermiştir. Doğrudan yabancı yatırımların bilgi, teknoloji, piyasa, üretim ve istihdam gibi avantajlarından beklenen faydalar elde edilemediği görülmektedir. İlgili sorunun çözümü ise doğrudan yabancı yatırımların bu gibi avantajlarını ortaya çıkaracak biçimde yönetilmesi gerekmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarını artırma faaliyetlerinin yanı sıra bu yatırımların faaliyet dönemi boyunca kapasite artırımının sağlanarak hem istihdamı hem de reel milli gelir düzeyini birlikte artırmaya çalışılmalıdır. Ayrıca uzman personellerden bilgi ve teknolojilerin öğrenilmesi, gelecekte bu teknolojilerin üretilebilmesi adına olumlu olabilir.

Kaynakça

- Adda, Jacques. (2002). *Ekonominin Küreselleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktar, İsmail, Nedret Demirci ve Latif Öztürk. (2009). Can Unemployment be Cured by Economic Growth and Foreign Direct Investment?. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(2), 453-467.
- Alimi, Santos R. ve Chris C. Ofonyelu. (2013). Toda-Yamamoto Causality Test Between Money Market Interest Rate and Expected Inflation: The Fisher Hypothesis Revisited. *European Scientific Journal*, 9(7), 125-142.
- Bhattacharya, Basabi ve Jaydeep Mukherjee. (2002). Causal Relationship Between Stock Market and Exchange Rate, Foreign Exchange Reserves and Value of Trade Balance: A Case Study For India. Erişim adresi: http://www.igidr.ac.in/conf/oldmoney/mfc_5/basabi.pdf
- Bhattacharya, M. ve Sharad Nath B. (2014). Economic Growth and Energy Consumption Nexus in Developing World: The Case of China and India. *Journal of Applied Economics and Business Research JAEBR*, 4, 150- 167.
- Champlin, D. ve Paulette O. (1999). The Impact of Globalization on U.S Labor Markets: Redefining the Debate. *Journal of Economic Issues*, 33(2).

- Chang, Shu Chen. (2007). The Interactions Among Foreign Direct Investment, Economic Growth, Degree of Openness and Unemployment in Taiwan. *Applied Economics*, 39(13), 1647-1661.
- Çetinkaya, Murat. (2004). Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 239-260.
- Djambaska, E. ve Aleksandra L. (2015). Foreign Direct Investment and Unemployment Evidence from the Republic of Macedonia. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 12(3), 73-85.
- DPT. (2000). *Küreselleşme (Özel İhtisas Komisyonu Raporu)*, Ankara.
- Göçer, İ., Mehmet Mercan ve Osman Peker. (2013). İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 4(1), 103-120.
- Grahovac, Dijana and Senad Softic. (2017). Impact of The FDI on Unemployment Rate in Countries of West Balkan. *Review of Innovation and Compatitiveness*, 3(2), 65-82.
- Gujarati, Damodar N. ve Dawn C. Porter. (2014). *Temel Ekonometri*, İstanbul:Literatür Yayıncılık.
- Irpan, H. Muhd, Rosfadzimi Mat Saad, Abu Hassan Shaari Md Nor, Abd Halim Md Noor and Noorazilah Ibrahim. (2016). Impact of Foreign Direct Investment on the Unemployment Rate in Malaysia. *Journal of Physics: Conference Series*, 1-10.
- Karadaş, H. Ahmet, Şerife Merve Koşaroğlu ve Esengül Salihoğlu. (2017). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 129-141.
- Karluk, Rıdvan. (2013). *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika*, İstanbul:Beta Yayınevi.
- Karluk, Rıdvan. (2014). *Türkiye Ekonomisi Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm*, İstanbul:Beta Yayınları.
- Mucuk, Mehmet ve M. Tahir Demirsel. (2013). The Effect of Foreign Direct Investments on Unemployment: Evidence from Panel Data from Seven Developing Countries. *Journal of Business, Economic & Finance*, 2(3), 53-66.
- Oladipo, Olajide S. (2009). Does Saving Really Matter for Growth in Developing Countries? The Case of a Small Open Economy. Erişim adresi: <https://economics.ca/2009/papers/0619.pdf>
- Palat, M. (2011). The Impact of Foreign Direct Investments on Unemployment in Japan. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 59(7), 261-266.

- Saray, Ozan. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımlar – İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 161(2), 381-403.
- Seyidoğlu, Halil. (2015). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shaari, M. Shahidan, Nor Ermawati Hussain and Mohd Suberi Bin Ab. Halim. (2012). The Impact of Foreign Direct Investments on the Unemployment Rate and Economic Growth in Malaysia. *Journal of Applied Sciences Research*, 8(9), 4900-4906.
- Soydal, Harun. (2006). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 577-604.
- Stamatiou, Pavlos ve Nikolaos Dritsakis. (2014). The Impact of Foreign Direct Investments on the Unemployment Rate and Economic Growth in Greece: A Time Series Analysis. *International Work-Conferance on Time Series Analysis* (Granda), 1, 97-108.
- Strat, V. Alecsandru, Adriana Davidescu ve Andreea Maria Paul. (2014). FDI and The Unemployment -A Causality Analysis for The Latest EU Members. *Procedia Economics and Finance*, 23, 635-643.
- Şahin, Hüseyin. (2014). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- T.C. Hazine Müşteşatlığı. Erişim adresi: https://m.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FEkonomi_Sunumu.pdf
- Taş, İsmail. (2013). Büyümenin Dinamiği Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 69-86.
- Toda, Hiro Y. ve Taku Yamamoto. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Process. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- UNCTAD. (1999). World Investment Report 1999 Foreign Direct Investment and the Challenge of Development. *United Nations Conferance on Trade and Development*.
- Velnampy, Thirunavukkarasu, Sivapalan Achchuthan ve Rajendran Kajanathan. (2013). Foreign Direct Investments, Economic Growth and Unemployment: Evidence from Sri Lanka. *Annamali Business Review*, 4(1), 2013.
- Vergil, Hasan ve Necla Ayaş. (2009). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 24(275), 89-114.